

Томас Гарді

ПІД ДЕРЕВОМ
ЗЕЛЕНИМ,
або
МЕЛЛСТОКСЬКИЙ ХОР

*Сільські етюди в дусі
голландської школи*

*Переклад з англійської
Марії ГОЛОВКО*

Київ
“ЗНАННЯ”

ПЕРЕДМОВА

У цій історії про меллстокський хор і парафіяльних музик я намагався на основі власного досвіду якомога правдивіше розповісти про звичаї та спосіб життя оркестрів, які були популярні в селах п'ятдесят-шістдесят років тому. Ця тема також висвітлюється у творах "Двоє на вежі", "Старовинні характери" та деяких інших.

Багато хто висловлює незадоволення тим, що традиційні церковні оркестри були замінені поодинокими органами (спочатку часто навіть звичайними шарманками) чи фісгармоніями. Окрім того факту, що священникам, без сумніву, стало набагато легше контролювати одного музиканта, аніж цілий хор, у цілому такі зміни не виправдали сподівань духовенства, зменшивши, а з часом і зовсім відбивши в прихожан інтерес до справ церкви. Раніше шість-десять дорослих музикантів і приблизно стільки ж співаків щонеділі офіційно брали участь у службі й докладали максимум зусиль, щоб догодити музичним смакам вірян. Коли відповідальність за музичний супровід було перекладено тільки на плечі дружини чи дочки священника або шкільної вчительки та школярів, відчуття безпосередньої дотичності до життя церкви зникло.

Вочевидь, лише любов до своєї справи змушувала цих музикантів після виснажливого робочого тижня прокидатися щонеділі ні світ ні зоря і за будь-якої погоди пішки йти до церкви, яка часто була розташована далеченько від їхніх домівок. За свої виступи ці люди, зазвичай, одержували настільки мізерну платню, що з певністю можна сказати: керувалися вони виключно безкорисливими мотивами. У парафії, яка стала прототипом для цієї розповіді, щороку на Різдво музиканти отримували таку винагороду: десять шилінгів і вечерю від поміщика, десять шилінгів від священника, по п'ять шилінгів у фермерів і по шилінгу з кожного обійстя. Разом — не більше ніж по десять шилінгів у рік на особу. Як сказав мені якийсь один старий музикант, цього ледве вистачало на струни для скрипки, ремонт інструментів, каніфоль та нотний папір (який вони зазвичай розграфлювали самостійно). Ноти музиканти переписували від руки вечорами після роботи і самі зшивали їх у зошити.

У тих зошитах, зазвичай, записували також танцювальні мелодії та народні пісні. Писали одночасно з обох кінців зошита, і десь посередині церковне та світське зустрічалося, створюючи химерний ефект: поруч із церковними гімнами можна було знайти прості народні пісні, сповнені того давнього грубуватого гумору, властивого нашим дідусям і, можливо, бабусям, який у наші дні вважається вульгарним.

Згадані скрипкові струни, каніфоль і нотний папір купували у вуличного торговця, який спеціалізувався на цих товарах і заїжджав у кожну парафію десь раз на півроку. Церковні скрипалі досі з жахом згадують, як одного разу, якраз коли вони репетирували новий псалом на Різдво, торговець дещо припізнівся, бо в до-

лині намело багато снігу. Їм тоді довелося викручуватися, замінюючи струни жилами й нитками. Часто торговець і сам був музикантом, а іноді навіть писав музику, якою нерідко поповнював хоровий репертуар. Ці мелодії, окремі з яких зараз лежать переді мною, з характерними для них повторами рядків, напіврядків, фуг і переходів, співають і досі, хоч їх навряд чи коли-небудь внесуть до збірника церковних пісень, якими користується нині в церквах світське товариство.

Серпень 1896 р.

Роман “Під деревом зеленим” вперше був виданий влітку 1872 р. у двох томах. Спочатку я збирався назвати історію “Меллстокський хор”, що було б більш доречно. Однак у подальших виданнях цей варіант додавався лише у формі підзаголовка, оскільки міняти назву, під якою книга вперше побачила світ, було б нецільно.

Перечитуючи історію через багато років, я не міг не помітити, що описані в ній реалії, які тут лише окреслюються, а часом навіть подаються в жартівливій та глузливій манері, заслуговували глибшого дослідження. Однак обставини, що склалися на час написання роману, не давали змоги заглибитися в ці питання. А тому меллстокський хор має дійти до наших днів у тому вигляді, в якому він зображений на сторінках цієї книги, якщо не враховувати кількох згадок про цих парафіяльних музик у деяких моїх віршах.

Квітень 1912 р.

Томас Гарді

Частина перша ЗИМА

Розділ I ДОРОГА ДО МЕЛЛСТОКА

Для мешканців тих околиць майже кожне дерево в лісі мало свій голос і свій характер. Від легкого подуву вітру ялинки хиталися, схлипуючи й постогнуючи; падуби присвистували, наче змагаючись між собою; ясені сичали, тремтячи на вітрі; буки шелестіли листям, то піднімаючи, то опускаючи гілля. І навіть зима, яка, зриваючи з дерев листя, змінювала їхній голос, не могла знищити тієї своєрідності.

Холодного зоряного різдвяного вечора через темні зарості стежкою до меллстокського перехрестя ішов один чоловік, прислухаючись до шепотіння дерев. Про його вдачу свідчили легкі й швидкі кроки та бадьорий голос, яким він наспівував поширену в тій місцевості пісеньку:

*З трояндою і лілією,
І з жовтим нарцисом
Юнаки й дівчата
Йдуть стригти овець.*

Одинока стежина, якою простував юнак, поєднувала одне із селищ меллстокської парафії з Верхнім

Меллстоком і Левгейтом. Коли він час від часу підводив очі вгору, сріблясто-чорні берези з характерними вітами, буки з блідим сірим гіллям і покриті чорними тріщинами в'язи видавалися лише темними пласкими обрисами на тлі неба, де білі зорі мерехтіли так сильно, що здавалося, ніби то птахи тріпочуть своїми крилами. А на лісовій доріжці нижче від обрію було темно, як у могилі. Підлісок обабіч стежки неначе формував стінки труни, і навіть у цю пору року віття перепліталось так густо, що вітровії з північного сходу оминали цей шлях, лиш зрідка даючи про себе знати легеньким вітерцем.

Минувши лісосмугу і досягши меллстокського перехрестя, стежина звивалася далі між темними рядами живоплоту білою стрічкою із рваними краями. Такого вигляду їй надавали купки листя, наметеного вітром із рівчаків, що тяглися по обидва боки.

Пісню час від часу переривала короткочасна думка, і юнак щоразу відновлював її з того місця, до якого доспівав би, якби не змовкав. Раптом її остаточно було обірвано протяжним “Аго-о-ов!”. Вигук долинув з перехресної стежини, що вела до Нижнього Меллстока, праворуч від співака, який щойно вийшов із-за дерев.

— Аго-о-ов! — відповів він, зупинившись і роззираючись навкруги, не певен, що це йому не причулося.

— Чи це часом не молодий Дік Деві? — почулося з темряви.

— Так, це я, Майкле Мейле.

— А зачекай-но трохи, якщо вже нам по дорозі. Ми теж ідемо до твого батька.

Дік Деві обернувся й продовжив наспівувати мелодію впівголоса, адже таку важливу справу не можна

отак ураз покинути, навіть заради зустрічі з хорошими друзями.

Він вийшов на відкрите місце, і тепер його постать добре виднілася на тлі неба. Його профіль на світлому фоні нагадував портрет джентльмена, вирізаний з чорного картону. На голові був капелюх з низьким наголовком, далі — ніс звичайної форми, звичайне підборіддя, звичайна шия та звичайні плечі. Розгледіти фігуру нижче було неможливо, оскільки від пояса вона зливалася з темрявою.

Почулися нерівномірні кроки — кілька людей, хтось шаркаючи, а хтось кульгаючи, піднімалися схилом. Згодом із тіні вигулькнуло п'ятеро чоловіків різного віку з різною ходою — усі вони жили та працювали в меллстокській парафії. Їхні тіла також втратили об'ємність із заходом сонця і на тлі неба виглядали як плоскі силуети, нагадуючи зображення процесії на грецькій чи етрусській кераміці. Це був основний склад парафіяльного хору Меллстока.

Перший чоловік, зігнувшись у три погібелі, ніс під пахвою скрипку і ступав так, наче дістав завдання детально вивчити всі нерівності дороги у себе під ногами. Його звали Майкл Мейл — це він перегукувався з Діком.

Далі йшов містер Роберт Пенні, чоботар. Він був низького зросту, сутулий, проте ходив так, мов і не підозрював про особливості своєї постави. Через це спина його вигиналася дугою, а погляд завжди був трохи спрямований на північний схід. Спочатку з'явилися гудзики його пальта, а вже потім і решта фігури. Рис обличчя не було видно, проте, коли він іноді озирався, на місці очей на мить зблискували два бліді місяці, вказуючи на те, що він носив круглі окуляри.

Третім був стрункий Еліас Спінкс, який ходив підкреслено театралью. Четверта фігура належала Джозефу Боуману, про якого наразі мало що можна було сказати, окрім того, що це була людина. І нарешті — тонка, як жердина, постать, яка йшла швидкою ходою, часом навіть спотикаючись. Одне плече в неї подавалося вперед, а голова була нахилена вліво, руки в'яло теліпалися на вітрі, наче порожні рукави. То був Томас Ліф.

— А де хлопці? — спитав Дік у цього строкатого гурту.

Старший із них, Майкл Мейл, прокашлявся й мовив:

— Ми сказали їм поки посидіти вдома: деякий час вони не знадобляться. А ми могли б тим часом підібрати мелодії абощо.

— Батько і дідусь Вільям вже зачекалися вас. А я вийшов пробігтися навколо Овечого перелазу й Запалого пагорба, щоб зігрітися.

— А ще би батько не чекав! Звичайно, що чекав. Не терпиться, напевно, скуштувати з нової хвалені бочечки, яку він сьогодні збирається починати.

— Чорти б вас узяли! Чого ж ви мені раніше не сказали? — вигукнув містер Пенні, і його очі засвітилися захватом, який було видно навіть з-під окулярів.

Дік тим часом продовжував наспівувати:

*Юнаки й дівчатка
Йдуть стригти овець.*

— Ну що, сусіди, є у нас час, щоб випити перед сном? — спитав Мейл.

— Аякже! Можна встигнути не те, що випити, а й добряче напиться! — радісно відповів Боуман.

Ця думка всім здалася досить переконливою, і гурт енергійно почимчикував поміж кущами й деревами, які вигулькували то тут, то там, збиваючи дорогою прим'яте листя. Згодом з'явилися миготливі обриси кількох будиночків, це і був Верхній Меллсток, до якого поспішали подорожні. Із парафій Лонгпадл і Везербері по той бік пагорбів вітер доносив ледь чутний різдвяний передзвін церковних дзвонів. Через маленьку хвіртку чоловіки увійшли в сад та попростували стежкою до будинку Діка.

Розділ II

СІМ'Я ВІЗНИКА

То був довгий низенький будинок із двоскатним солом'яним дахом, слуховими вікнами, що сягали піддашку, одним димарем посередині гребеня та ще двома по краях. Віконниці ще не закривали, і промені від вогню та свічок лилися назовні, освітлюючи живопліт з густо посаджених кущів самшиту й калини і голе гілля кількох диких яблунь. Колись із них формували шпалери, але останні кілька років вони росли самі по собі, і тепер деформоване гілля стирчало у всі боки. Стіни будинку були майже повністю вкриті в'юнкими рослинами, хоча їх таки не допускали до вхідних дверей, котрі були зношені й подряпані від тривалого використання і вдень виглядали як шпарина у старому замку. Світло пробивалося крізь щілини й отвори надвірних будівель, розташованих недалеко від будинку. Складалося враження, наче за цими стінами ховалися якісь небачені дивовижі, а не звичайний непоказний господарський реманент. З того боку час від часу доносили-

ся звуки кувалди, клинків і розколюваного дерева, а трохи далі чулося методичне плямкання й тертя мотузок, з чого можна було здогадатися, що там розташовувалася стайня, в якій якраз у цей момент годували коней.

Хористи по черзі обтупали ноги від налиплої грязюки та листя об кам'яну плиту біля входу. Потім увійшли до будинку й роззиралися довкола, щоб оцінити ситуацію. Крізь відчинені двері невеличкої кімнатки праворуч, яка була чимось середнім між комірчиною й підвалом, вони побачили Ройбена, батька Діка Деві, візника за професією. Це був огрядний червонощокий чоловік років сорока. При першій зустрічі він мав звичку змірювати поглядом співрозмовника з ніг до голови, а під час розмови з друзями зазвичай усміхався, дивлячись на обрій чи кудись удалечінь. Ходив він постійно похитуючись і широко розставляючи носачи чобіт. Зараз він якраз зігнувся над великою бочкою, що стояла в коморі, готуючись відкрити її, і навіть не завдав собі клопоту обернутися, щоб поглянути на гостей. Уже по кроках він зрозумів, що то прийшли його давні приятелі.

Вітальня розташовувалася зліва й була прикрашена гілками падуба та інших вічнозелених дерев, а посеред балки, що перетинала стелю, звисала омела, явно завелика для цієї кімнати, ще й почеплена так низько, що дорослій людині треба було обходити її, щоб не заплутатися волоссям у листі. У кімнаті були місіс Деві, дружина візника, і ще четверо їхніх дітей: Сюзан, Джим, Бессі й Чарлі, віком від шістнадцяти до чотирьох років. Діти у родині Деві народжувалися приблизно через рівні проміжки часу, враховуючи й їхнього первістка Діка.

Щось, певно, сильно засмутило Чарлі якраз перед тим, як завітали гості, і він, взявши невеличке дзеркальце, вдивлявся в нього, вивчаючи, як виглядає заплакана людина. Голосно ридаючи, хлопчик час від часу замовкав, щоб детально розглянути гримасу, яка його найбільше вразила. Бессі сперлася на крісло й заглядала під складки свого клітчастого платтячка нижче від пояса, де збереглися оригінальні невилинялі барви, і на обличчі дівчинки відображався смуток, адже видимі частини сукні вже втратили колишню яскравість. Місіс Деві сиділа на коричневому ослінчику біля палаючих дров. Жар був таким сильним, що час від часу жінка, стиснувши губи, вставала, щоб перевірити, чи розвішані над вогнем окіст і грудинка саме копяться, а не смажаться — прикрість, яка іноді трапляється під Різдво.

— Доброго здоров'я, друзі, ми вже зачекалися! — сказав нарешті Ройбен Деві, випроставшись із різким видихом. — Аж кров у голову вдарила, треба ж було так зігнути! А я якраз збирався йти до хвіртки вас виглядати. — І заходився ретельно намотувати смужку навощеного паперу навколо мідного краника, який тримав у руці. — Сорт у цій бочці відмінний, — Ройбен поплескав бочку й додав, — чудові серцеві ліки з високосортних яблук — сансоми, стаббарди, фایвкорнерза і ще тих, як же ж їх... Пам'ятаеш той сорт, Майкле? — Майкл кивнув. — Ті, що ростуть за парканом у саду, смугасті такі. Ми на них кажемо парканові, а як вони по-правильному називаються, так хто ж їх знає. А сидр із них, навіть розбавлений водою, кращий, ніж у декого нерозбавлений.

— Отож, усі розбавляють, — додав Боуман. — А потім кажуть, що коли вичавлювали сік, якраз ішов дощ

і в нього потрапила вода. Але то дурниці. Так уже в нас повелось — додавати води.

— Еге ж, так повелось! — погодився Спінкс, глибоко зітхнувши. Його уява, схоже, досить реально змалювала перед ним предмет обговорення. — Від такого слабкого напою на душі стає тоскно, це ж просто ганьба.

— Заходьте, заходьте і сідайте поближче до вогню. Та не зважайте на взуття, — додала місіс Деві, бачачи, що всі, окрім Діка, зупиняються, щоб витерти ноги. — Як добре, що ви нарешті до нас завітали. Сюзан, біжи до Кейт Граммер і позич у них великих свічок, а то цих чотирнадцяти буде замало. Томмі Ліфе, та не соромся ти! Ходи-но сюди й сідай коло мене.

Ці слова стосувалися молодого чоловіка, який нагадував одягнений людський скелет. Рухався він дуже незграбно, вочевидь тому, що ріс швидше, ніж встигав звикнути до свого нового зросту.

— Ха-ха-ха! — Ліф засміявся, і його губи застигли у посмішці навіть після того, як сам сміх ущух, а зуби залишилися стирчати, привертаючи до себе увагу.

— Отуди, містере Пенні, — продовжила розсаджувати гостей місіс Деві, — сідайте у це крісло. Як там ваша дочка, місіс Браундзон?

— Ну, скажімо так, непогано, — містер Пенні поправив окуляри, зсунувши їх трохи праворуч. — Однак, здається мені, що дитя не видужає.

— Ох, бідненька! І скільки ж це загалом? Четверо чи п'ятеро?

— П'ятеро, трьох уже поховали. Так, п'ятеро. А вона ж іще зовсім юна, і вже знає, що таке дітей рахувати. Але така Божа воля, що тут поробиш.

Місіс Деві облишила містера Пенні.